

I.C. КОСЕНКО, В.В. ГОНЧАРУК

Дендропарк “Софіївка” НАН України,
вул. Київська, 12а, м. Умань, Черкаська обл., 20300

**ВНУТРІШНЬОВИДОВА МІНЛИВІСТЬ І ФОРМОВА
РІЗНОМАНІТНІСТЬ ІНТРОДУКОВАНИХ ВИДІВ *CORYLUS* L. В
УКРАЇНІ**

ключові слова: *Corylus* L., аборигенний вид, інтродуцент, культивгенний ареал
key words: *Corylus* L., native species, introducent, culture area.

I.S. KOSENKO, V.V. GONCHARUK

**INTRASPECIFIC CHANGEABILITY AND FORM VARIETY OF
INTRODUCTION KINDS *CORYLUS* L. IN UKRAINE**

Dendrological Park “Sofiivka” N.A.S. of Ukraine
12a Kyjivska str., Uman, Cherkasy reg., 20300, Ukraine

Based on the literary and own researches the form variety of introduction *Corylus* L. in Ukraine is described and because of the M.I. Vavilov law of the homologous in the inherited changeability of inference about the subsequent exposure of intraspecific forms of *Corylus* L. in the process of their cultivating is done

У дендропарку “Софіївка” НАН України (м. Умань, Черкаська обл.) зібрана найбільша в Україні колекція представників роду *Corylus* L., яка нараховує 51 таксон, з них 13 видів: *Corylus avellana* L., *C. colurna* L., *C. iberica* Wittm ex Kem.-Nath, *C. pontica* C.Koch, *C. americana* Marsh., *C. cornuta* Duroi ex Steud, *C. tibetica* Batalin, *C. chinensis* Franch., *C. heterophylla* Fisch. ex Trautv., *C. mandsurica* Maxim., *C. maxima* Mill., *C. sieboldiana* Blume, *C. jaquemontii* Decaisne., 27 сортів фундука та 11 форм [5].

Аборигенний *Corylus avellana* та інтродуковані в Україні види *Corylus* використовуються в плодівництві, лісовому господарстві, декоративному садівництві та озелененні. У декоративному відношенні найбільше значення мають садові форми, які різняться від типового виду забарвленням листків (золотисті, пурпурові), формою крони (плакучі, пірамідальні) та іншими ознаками. У плодівництві найціннішими є великоплідні культурні сорти *Corylus* з високими харчовими властивостями плодів, які об’єднані під загальною назвою фундуки.

Об’єктами наших досліджень є види, форми й гібриди роду *Corylus*, які поширені на території України. Для їх вивчення використовували експедиційний і польовий методи досліджень. Для визначення таксономічної приналежності рослин користувалися довідниками [2-4].

Внутрішньовидова мінливість і пов’язане з нею формоутворення більшості видів *Corylus* ще мало досліджені. Це пояснюється тим, що більшість видів роду *Corylus* ще не впроваджена в культуру і відомі лише в дендрологічних колекціях ботанічних садів, а деякі види взагалі не культивуються.

Серед усього різноманіття видів найдослідженіші *C. avellana*, *C. maxima* та *C. pontica*, котрі відомі ще з античних часів як горіхоплідні культури, і то-

му всебічно вивчені не лише як харчові рослини, але і як декоративні [1, 7-10].

Так, для *C. avellana* на сьогодні відомі кілька десятків плодкових сортів цього виду та гібридного походження від схрещування його з *C. maxima* та з *C. pontica* [10], а також 11 декоративних форм [8, 9] і 3 різновиди [10], які є культиварами.

Для *C. maxima* відомі кілька десятків плодкових сортів і дві декоративні форми [10].

Щодо *C. pontica* точних даних про кількість її плодкових сортів немає, але їх очевидно, не менше, ніж у *C. avellana*, зважаючи на давність культивування цього виду.

Для *C. colurna* відомий різновид *C. colurna* var. *glandulifera* DC. Під час наших досліджень інтродукованої *C. colurna* в Україні нами виявлено чотири фенотипічні форми цього виду — 'Fastigiata', 'Globosa', 'Nadija' та 'Poltavska' [5].

Для *C. americana* відома форма — *C. americana* f. *calyculata* H. Winkl.

Для *C. heterophylla* відомі два різновиди — *C. heterophylla* var. *sutchuensis* Franch., відомий від 1809 р., та *C. heterophylla* var. *yunnanensis* Franch., відомий від 1910 р. [10].

Розглянемо детальніше форми названих видів [8, 9].

Від *C. pontica* походять відомі турецькі (“візантійські”) сорти горіхів, такі як фурфулак і фундуки (гібриди від схрещування *C. pontica* з *C. avellana*). Основними сортами є Сирві-Керасунд, Керасунд дрібний, Керасунд круглий, Керасунд довгий, Ягли-Фундук, Кудрявчик, Бадин, Трапезунд, Черкеський. Культивуються в Криму.

Форми *C. avellana* [8, 9]:

'Aurea' — рослини з золотаво-жовтими листками. Пагони взимку оранжеві. Форма відома від 1864 р. Виявлена вперше в Німеччині.

'Contorta' — рослини з химерно скрученими гілками. На пагонах коркові нарости. Форма відома від 1863 р. Виявлена у Фрочестері (Англія). В Україні культивується в дендропарку “Софіївка”.

'Funduk' — листки з виразною темно-коричневою плямою посередині. Виявлена у Туреччині й Голландії (за повідомленням Beijerinck), куди вона потрапила, очевидно з Туреччини.

'Fuscorubra' (*C. avellana* f. *fusco-rubra* Dipp., *C. avellana* f. *atropurpurea* Aschers et Graebn., non Kirchn., *C. avellana* var. *purpurea* Bean., non Lond.) — рослини з темно-червоними листками. Форма відома від 1876 р. Виявлена в Голландії. В Україні представлена в ботанічному саду Львівського національного університету ім. Івана Франка та дендропарку “Софіївка” НАН України.

'Glomerata' — рослини з плодами по 7–10 укупі, часто дрібнопліді. Форма відома від 1789 р.

'Heterophylla' ('Laciniata', 'Urticaefolia', 'Quercifolia') — рослини з розсіченими листками. Форма відома від 1825 р. В Україні є в ботанічних садах Одеси та Харкова, дендропарках “Олександрія”, “Софіївка”, “Тростянець” та міському парку м. Володимир-Волинський.

'Pendula' — кущі з повислими гілками. Форма відома від 1867 р. з Франції.

'Piliciensis' — листки 7–8 см завдовжки й 6–7 см завширшки, знизу сіроповстисті. Келихоподібна обгортка плода коротша, ніж яйцеподібний, коротковтятий маленький плід. Виявлена 1891 року в Угорщині.

'Microphylla' — рослини з дрібненькими округло-еліптичними листками 3–5 см завдовжки й 2–4 см завширшки. Форма виявлена П. Тіссеном у 1955 р. поблизу Зигбурга в Німеччині.

'Variegata' — рослини з біло-плямистими листками.

'Zimmermannii' — рослини з лійкоподібно згорнутими при основі листками (унаслідок зростання їхніх країв). Форма знайдена Ціммерманом у 1854 р. поблизу Мендена (округ Ізерлон, Німеччина).

'Longicarpa' — з довгастими горішками.

'Praeox' ('Spicata praeox') — рано розпускаються листки.

'Aureomarginata' — жовто-облямовані листки.

Форми *C. maxima* [8, 9]:

'Atropurpurea' (*C. purpurea* Lodd., *C. atropurpurea* hort. ex Lond., *C. avellana* var. *purpurea* Lodd., non Bean., *C. avellana* var. *atropurpurea* hort. ex Kirchn.) — рослини з пурпуровими листками. В Україні вирощують у Національному ботанічному саду ім. М. М. Гришка НАН України, ботанічному саду Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, ботанічних садах Одеси, Донецька, Кам'янця-Подільського, Ужгорода, Чернівців, дендропарку “Софіївка”.

'Rubra' (*C. avellana* f. *rubra* Ait., *C. rubra* Borkh.) — рослини із зеленими листками та червоними оплоднями горіхів. Відома від 1652 р. з ботанічного саду короля Яна Казимира у Варшаві.

Форми *C. colurna*:

var. *glandulifera* DC. — рослини, в яких черешки листків і плодів залозисті. В Україні є лише в Нікітському ботанічному саду (Крим) [6].

'Globosa' — куляста форма [5].

'Fastigiata' — пірамідальна крона. Виявлена в 1992 р. в дендропарку “Софіївка” та в Угорщині [5].

'Poltavska' — з великими, 25–30 см завдовжки й 20–22 см завширшки, листками та звислими гілками в середній і нижній частині крони. Виявлена в насадженнях на території Полтавського сільськогосподарського інституту [5].

Форми *C. americana*:

'Calyculata' — рослини здебільшого з поодинокими плодами й двома великими приквітками при основі обгортки плода.

У *C. heterophylla*, за даними Г. Крюсмана [8, 9], описано різновиди — *C. heterophylla* var. *sutchuenensis* Franch. та *C. heterophylla* var. *yunnanensis* (Franch.) A. Camus. Перший відомий у культурі від 1909 р., другий — від 1910 р. В Україні ці різновиди поки що відсутні.

C. mandshurica деякі західні автори [8-10] вважають різновидом *C. sieboldiana*.

C. spinescens Rehd. — відомий гібрид *C. tibetica* x *C. avellana*. Отриманий 1911 року. Габітуально й за формою листків схожий на *C. tibetica*, але з менш щетинистою колючою плодовою обгорткою [1].

C. vilmorinii Rehd. — гібрид, який близько 1911 р. отримано шляхом схрещування *C. chinensis* x *C. avellana*. За габітусом рослина схожа на *C. chinensis*, але листки менші й менш серцеподібні [1].

Висновки

Таким чином, внутрішньовидова мінливість і формова різноманітність інтродукованих в Україні видів *Corylus* найбільше виражена у видів, котрі давно культивуються. Це дає підстави дійти висновку, що лише в процесі культури, хай і не дуже тривалої, з'являється можливість регулярного спостереження за рослинами і, як наслідок, фіксації появи відхилень від норми окремих рослин та індивідуального вирощування їх як нових форм. Тому подальше культивування інтродукованих видів *Corylus*, безсумнівно, сприятиме виявленню в них внутрішньовидових форм, аналогічних до тих, які відомі для давно культивованої *C. avellana*.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Грубов В.И.** Род *Corylus* L. Лещина // Деревья и кустарники СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 2. – С. 373-390.
2. **Деревья** и кустарники. Голосеменные: Справочник / Под ред. И.И. Гордиенко – К.: Наук. думка, 1971. – 156 с.
3. **Деревья** и кустарники. Покрытосеменные: Справочник / Под ред. Л.И. Рубцова – К.: Наук. думка, 1974. – 590 с.
4. **Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др.** Определитель высших растений Украины. – К.: Наук. думка, 1987. – 548 с.
5. **Косенко І.С.** Ліщини в Україні. – К.: Академперіодика, 2002. – 235 с.
6. **Кохно Н.А., Каплуненко Н.Ф., Минченко И.Ф. и др.** Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Покрытосеменные. – К.: Наук. думка, 1986. – 720 с.
7. **Hieke K.** Prakticka dendrologie. – Praha: Statni zemědilské nakladatelství, 1978. – Т. 1. – 533 s.
8. **Krüssmann G.** Die Laubgehölze. 3. Auf. – Berlin: Verlag Parey, 1965. – 412 s.
9. **Krüssmann G.** Handbuch der Laubgehölze. – Berlin-Hamburg: Parey, 1976. – Bd. 1. – 486 s.
10. **Rehder A.** Manual of cultivated trees and shrubs. Hardy in North America. – New York: The Macmillan comp., 1949. – P. 143-146.